

SCHOONOORD: VAN BOERENHOEVE TOT GRAND HOTEL

*Is een Schoon Oord
Thans uw woonoord?
Liefelijker kan het niet:
Heuvelkling en lustwarande
Van den Oorsprong tot Rosande;
't Mooi is haast niet af te kijken:
's Hemels berg en Bato's wijk en
Doorwerths bossen in 't verschiet!*

“Schoonoord” is alom bekend als het hotel waar Jacob van Lennep in 1868 overleed, en de plaats waar Jan Toorop in de periode 1916-1919 logeerde toen hij de staties in de Bernulphuskerk schilderde. Ook de rol van “Schoonoord” tijdens de Slag om Arnhem is breed uitgemeten, toen het was ingericht als noodhospitaal voor de 1e Engelse Airborne divisie en uiteindelijk in vlammen opging¹). Veel minder is echter bekend over de geschiedenis van “Schoonoord” in de 18^e en 19^e eeuw, hoe het van boerenhoeve uitgroeide tot luxueus hotel. Een hotel dat Jan ter Gouw inspireerde tot bovenstaand gedicht, toen hij hoorde dat zijn vriend Jacob van Lennep er zijn intrek in had genomen.

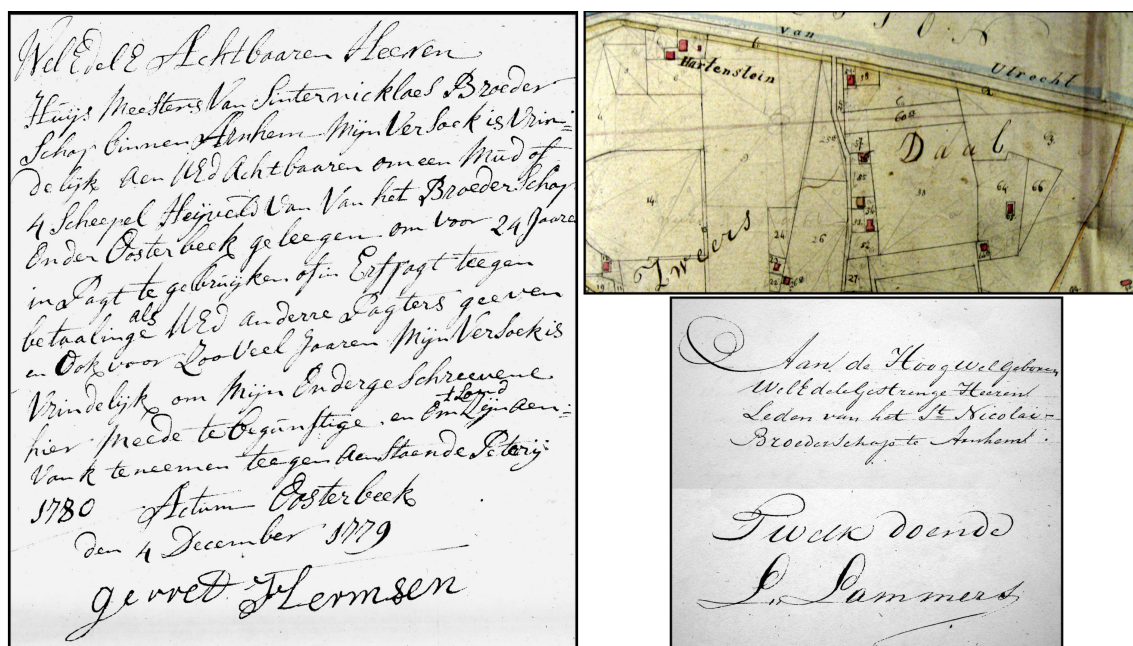
Afb.1: “Schoonoord” in de beginperiode als hotel, voor de aanbouw van de zijvleugels. De gevel stamt waarschijnlijk uit ca.1860, maar is in aanleg mogelijk ouder. Bron: fotocollectie Chamuleau.

Schoonoord voor 1810

“Ach Oosterbeek! Ter Gouw heeft u bezongen, Als ge eenmaal waart!” . Zo reageert Van Lennep in 1868 op bovenstaand gedicht, en met de woorden: “'t Was eenmaal hier een

uitgestrekte heide, Maar schaars bebouwd... Slechts enkel werd een schaapskooi hier vernomen of voorraadschuur..." schetst hij exact de situatie zoals het terrein van "Schoonoord" er honderd jaar eerder, in 1769, uitzag: een woest stuk land met een schuur en een schaapskooi erop.

Gerrit Hermsen had dit land als "heetveld" (heideveld) in eeuwigdurende erfpacht verkregen van de Gelderse Rekenkamer²). Deze Rekenkamer had, evenals de Arnhemse Sint Nicolai Broederschap, in de 18^e eeuw veel grondbezit in Oosterbeek. Zij gaven dikwijls percelen van deze woeste gronden tegen een geringe erfpacht uit aan landbouwers of dagloners, teneinde het land in cultuur te brengen³). Op het door Hermsen gepachte terrein, begrensd door de huidige Utrechtseweg, Annastraat, Jagerspad, Paasberg en Pietersbergseweg, stonden in 1771 nog steeds dezelfde schuur en schaapskooi, maar in 1780 blijkt er ook sprake te zijn van een "eijgendommelijk" huis. In 1783 overlijdt Gerrits vrouw, Anna Maria Egberts⁴), en in het jaar daarna trouwt hun dochter Jenneke(n) Gerrits(en) met Evert Lamer(t)s. Deze twee kopen in 1784 het terrein van "Schoonoord" uit de boedel van Jennekes ouders voor een bedrag van Fl. 2350⁵), dat dan omschreven wordt als "een hujs, berg, schaaps- en varkensshot, hoff en ongeveer zes molder land"⁶). Bij de koop inbegrepen is ook een "heetveld" aan de overzijde van de Utrechtseweg.

Afb.2: Links, brief uit 1779 waarin Gerrit Hermsen de Sint Nicolai Broederschap vraagt om een nieuwe erfpacht. Rechtsonder, aanhef en ondertekening van een brief van Lammert Lammers uit 1834, waarin hij de Sint Nicolai Broederschap toestemming vraagt om de weg langs zijn huis te mogen verleggen (bron beide brieven: Archief Sint Nicolai Broederschap, Gelders Archief, Arnhem, toegangsnr 2072, inventarisnr 829). Rechtsboven, pre-kadastrale kaart van het terrein van Schoonoord uit 1818 (bron: Gelders Archief, Arnhem, toegangsnr 0874, inventarisnr 38).

Het echtpaar Lamers krijgt één zoon, de in 1785 geboren Lamert. In 1788 overlijdt Jennekes vader Gerrit Hermsen en een jaar later haar echtgenoot Evert Lamers. Jenneke blijft “boedelhoudster” tot 1800, wanneer er een “magescheid” (boedelscheiding) plaatsvindt tussen haar en haar zoon Lamert Lamers. Hierbij behoudt Jenneke al het onroerend goed, maar wordt ook vastgelegd dat Lamert een goede scholing zal krijgen en bij zijn meerderjarigheid een bedrag van 365 gulden en 5 stuivers als erfdeel zal ontvangen. Uit de boedelscheidingsakte⁷⁾ blijkt dat dit onroerend goed uit drie delen bestaat, te weten i) een huis en berg met ongeveer 4 molder land; ii) een huis met ongeveer 1 molder land; en iii) nog een huis met 1 molder land. Dit laatstgenoemde huis is zeer waarschijnlijk het eerder genoemde “eijgendommelijk huis”, en als zodanig de voorloper van het latere “Schoonoord”. Het is aannemelijk dat dit huis in 1772 is gebouwd, omdat in juli van datzelfde jaar Gerrit Hermsen en Anna Maria Egberts hun onroerend goed aan de Weverstraat (huis, schuur en land) verkochten. Genoemde boedelscheiding heeft ongetwijfeld te maken met het feit dat Jenneke een maand na het passeren van deze akte hertrouwt, en wel met Derk Hogendijk, geboren in 1769 en van beroep landbouwer⁸⁾.

In 1810 vindt er een veiling plaats waarbij Derk Hogendijk en Jenneke Gerritsen hun bezit in tweeën splitsen en het Schoonoord-gedeelte, grenzend aan de Utrechtseweg, voor Fl. 800 aan hun (stief-)zoon Lamert Lamers verkopen: een huis, hof en land met ongeveer 2 molder gezaaij. Bij deze koop is ook nog het terrein inbegrepen aan de overzijde van de Utrechtseweg, het voormalig “heetveld” dat inmiddels volledig in cultuur is gebracht en waarop twee dagloners een huisje hebben gebouwd. Het veel grotere zuidelijke terrein, waarop de twee andere huizen staan, wordt verkocht aan Egbert Gerritsen, een broer van Jenneke.

Lammert Lammers (1810-1836)

Anders dan zijn ouders en grootouders kiest Lammert Lammers (zoals zijn naam vanaf 1817 consequent in akten geschreven wordt) niet voor een boerenbestaan. Hij vertrekt naar Arnhem en als hij daar in 1815 met Aaltje ter Haar trouwt, staat als zijn beroep “bediende” vermeld. Een jaar later koopt hij een huis in Arnhem op het Land van de Markt (op de hoek van de Roggestraat, wijk E) en is hij winkelier. Zijn bezit in Oosterbeek wordt in die tijd bewoond en bewerkt door zijn stiefvader Derk Hogendijk en zijn moeder Jenneke. In 1817 probeert Lammert –inmiddels deurwaarder bij de “Regtbank van Eersten Aanleg” in Arnhem- via een veiling zijn onroerend goed in Oosterbeek te verkopen, maar hij acht de biedingen te laag en de percelen worden opgehouden. Nog geen jaar later verkoopt hij het geheel echter voor Fl. 500 aan zijn oom Hermen Gerritsen, die overigens tijdens de veiling al op het Schoonoord-perceel had geboden. Merkwaardig genoeg koopt hij acht maanden later, in december 1818, het Schoonoord-perceel weer terug voor Fl. 250. Het land aan de overkant van de Utrechtseweg blijft eigendom van zijn oom.

Wat bij deze toch wat wonderlijke gang van zaken een rol kan hebben gespeeld, is dat Lammert inmiddels nieuwe plannen heeft met zijn huis in Oosterbeek, te weten: verhuur aan zomergasten. Deze nieuwe bestemming, waarmee hij inspeelt op toekomstige ontwikkelingen, wordt duidelijk uit een brief die hij begin 1834 aan de Sint Nicolai Broederschap in Arnhem richt⁹⁾. Het gaat hem om de “Oosterbeeksche en Dreijensweg” die vlak langs zijn huis en erf loopt. Hij schrijft: *“Dat deze weg door de aanhoudende bevaring met karren als andersints van en naar Oosterbeek, bij het minste natte weder, in een Zeer Slegte en morsigen Staat is, Waardoor Suppl: eene groote onaangenaamheid voor de bewoning van zijn huis heeft gehad,*

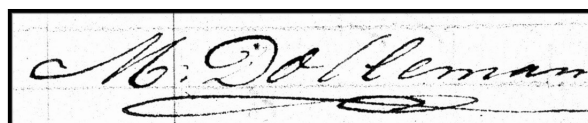
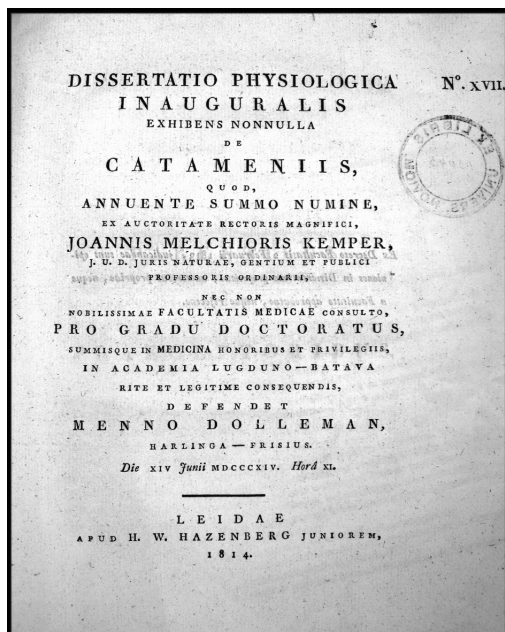
en voorleden zomer door de onafgescheiden passagie tevens eene groote onvrijheid en onveiligheid bij de Verhuring voor zijn erf heeft moeten ondervinden; vreezende dat zoo het in dien staat moet blijven, hij daardoor groot nadeel in het vervolg zoude moeten lijden.”

Hij verzoekt daarom de Broederschap de weg een stukje verder westwaarts te mogen verleggen en het tussenliggende “streepje land” aan hem te verkopen of in erfpacht te geven, waardoor “*het voor de bewoning en het gebruik van zijn vermeld huis en erf een groot genoegen, gemak en veiligheid zoude zijn, en Supplt: alzo des te beter in het vervolg zoude slagen, dit huis en erf te kunnen verhuren aan zoodanige familien, die vooral ’s Zomers het zij om hunne gezondheid of voor het buitenleven als anders in het Dorp Oosterbeek, mede tot voordeel van hetzelfde Dorp, wenschen te verblijven.*” Kortom, ook het economisch belang van Oosterbeek is ermee gediend! Aan zijn verzoek wordt voldaan en in april 1834 koopt hij het betreffende stukje grond en wordt de weg¹⁰⁾ verder westwaarts verlegd. Tussen 1818 en 1836 heeft hij het “vroeger op den grond gestaan hebbende huis” grotendeels vernieuwd en is er door hem om tuin en huis een rasterwerk geplaatst ter lengte van honderd-en-zes meter. Als hij en zijn vrouw Aleijda ter Haar in 1836 hun bezit voor een bedrag van maar liefst Fl. 7000 weten te verkopen, staat het omschreven als een “huis met achterhuis, put, tuin en bouwland, groot één bunder, zes roeden en zeventig ellen”. Een gedeelte van het gebouw, waarmee zeer waarschijnlijk het achterhuis wordt bedoeld, is met tuin en bouwland in gebruik bij een zekere J. Hoogendijk, mogelijk familie van Derk Hogendijk. Uit deze beschrijving kunnen wij concluderen dat het huis in deze periode een gedaanteverwisseling heeft ondergaan, hetgeen overigens in die periode niet ongebruikelijk was in Oosterbeek. De oorspronkelijke boerenwoning werd gesplitst, waarbij het achterhuis bestemd was voor een permanente bewoner die de tuin onderhield en het land bewerkte, en het voorhuis werd uitgebouwd om aan de eisen van welgestelde zomergasten te voldoen¹¹⁾.

Minne Dolleman (1836-1845)

De koper van het huis is Minne Dolleman, medicinae doctor. Hij kan het geheel eind 1836 in eigen gebruik aanvaarden, met uitzondering van het gedeelte dat verhuurd is aan J. Hoogendijk. Minne Gerrits Dolleman werd op 7 juli 1793 geboren te Harlingen en stamde uit een militair gezin. Zijn vader Gerrit (Gerardus) Maurits Dolleman was Generaal-Majoor van de Infanterie. Zijn moeder, Aafke Blok, overleed terwijl Minne nog een tiener was, waarna zijn vader hertrouwde met Elizabeth Catharina Zubli. Het echtpaar heeft geruime tijd in Nijmegen gewoond en is later naar Wageningen verhuisd, waar Minnes vader in 1846 overleed. Minne Dolleman studeerde geneeskunde in Leiden, waar hij in 1814 op 21-jarige leeftijd (als Menno Dolleman) promoveerde op een geheel in het Latijn geschreven proefschrift over de fysiologie van de menstruatie¹²⁾. Hij vestigde zich in Amsterdam als huisarts, waar hij in 1833 trouwde met Margarita Agatha de Hoop. Het echtpaar had geen kinderen.

Dolleman was waarschijnlijk de eerste huisarts in Oosterbeek. Ook onder hem vond er nog een verbouwing plaats, en hij gaf zijn bezit de naam “Landlust”. In 1841 breidde hij het terrein nog uit met een strook grond van de Domeinen langs de Utrechtseweg. De nog steeds bestaande erfpacht heeft hij kennelijk meteen bij de Domeinen afgekocht, want na hem wordt deze in akten niet meer vermeld. In 1845 verhuist Minne Dolleman met zijn vrouw naar Utrecht, waar hij eerst aan de Wittevrouwenstraat en later aan de Wittevrouwensingel heeft gewoond. Aldaar overleed hij in 1876. Zijn opvolger als huisarts in Oosterbeek was Cornelis Adriaan Sangster, de schoonzoon van de volgende eigenaar¹³⁾.

Afb.3: Links, titelpagina van het proefschrift van Minne Dolleman uit 1814 (bron: Universiteitsbibliotheek Nijmegen). Rechtsboven: aankondiging van de veiling van "Landlust", Arnheemsche Courant 24-7-1845. Rechtsonder: handtekening bij zijn testament van 24-9-1839 (bron: Gelders Archief, Arnhem, toegangsnr 0168, inventarisnr 6701).

Als Minne Dolleman in 1845 zijn huis via een veiling probeert te verkopen, omschrijft hij zijn bezit als volgt: "Het buitenverblijf Landlust, bestaande uit huis, tuin, boomgaard en bouwland, en voorzien van bronwaterput, groot één en een kwart bunder". Huis, tuin en boomgaard zijn te aanvaarden per 1 november, het bouwland nadat "de cultuur en inoogsting zal zijn afgelopen". "Landlust" wordt echter niet verkocht, omdat de door Dolleman gestelde limiet van Fl. 4700 niet wordt gehaald. Hij heeft echter kennelijk haast, want later dat jaar verkoopt hij "Landlust" aan Adriaan Adam van der Crab, wonende te Amsterdam. Hij moet dan echter wel genoegen nemen met een koopsom van Fl. 4500.

Adriaan Adam van der Crab (1845-1857)

Adriaan Adam van der Crab werd in 1787 geboren in Rotterdam. Hij volgde een opleiding tot ingenieur en landmeter, maar vestigde zich later als makelaar en bankier in Amsterdam. Hij huwde in 1812 in Leerdam met de aldaar in 1792 geboren Elisabeth Maria Cornelia de Villeneuve. Het echtpaar kreeg tussen 1813 en 1832 twaalf kinderen, zes jongens en zes meisjes, allen geboren te Amsterdam. Toen het gezin in 1845 in Oosterbeek kwam wonen, waren overigens drie van deze kinderen al overleden.

Afb.4: Links, Adriaan Adam van der Crab (1787-1863) en rechts, Elisabeth Maria Cornelia de Villeneuve (1792-1863). Bron: schilderijcollectie R.C. Sangster.

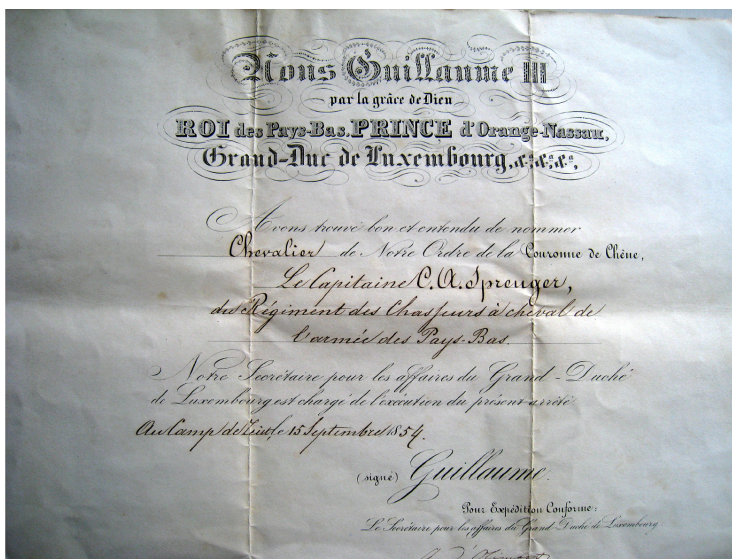
Van der Crab verbouwde “Landlust” tot een dubbel herenhuis en gaf het de naam waaronder het sindsdien bekend staat: “Schoonoord”. Ook voegde hij nog nieuwe stukken land aan het terrein toe. Op het gedeelte van zijn perceel grenzend aan de huidige Annastraat, liet hij een koepel bouwen. Dit gedeelte van het terrein deed dienst als “terrein van vermaak”. Zo werden hier onder andere kermissen gehouden. Drie van zijn dochters trouwden op “Schoonoord”, waaronder Anna, die op 5 juni 1857 trouwde met de eerder genoemde huisarts Cornelis Adriaan Sangster. Adriaan Adam van der Crab overleed in 1863 in Voorburg en zijn vrouw Elisabeth de Villeneuve enige maanden later in Veenendaal, waar beiden begraven liggen.

In 1857 biedt Van der Crab “Schoonoord” via een veiling te koop aan. Hij perceel wordt als volgt omschreven: *“Het buitengoed Schoonoord, bestaande uit een dubbel Heerenhuis, stalling, Koetshuis en bijgebouwen, Koepel, moes-, broei- en bloementuinen, bloemen- en druivenkast, opgaand geboomte en bouwland, tezamen groot ongeveer eene bunder, vier en tachtig roeden, twee-en-veertig ellen, alles aan elkander gelegen aan den Utrechtschen Straatweg onder Oosterbeek”*. Bij de eerste zitting is de hoogste bieder Van der Crabs eigen schoonzoon Sangster met een bod van Fl. 15977. Bij de afslag wordt dit bod echter overtroffen door Constantijn Assuerus Sprenger en voor een bedrag van Fl. 16977 valt “Schoonoord” hem toe.

Constantijn Assuerus Sprenger (1857-1865)

Constantijn Assuerus Sprenger werd in 1810 geboren op huize “Duinbeek”, een buitenplaats in het Zeeuwse Oostkapelle. Huize “Duinbeek”, waarvan de geschiedenis teruggaat tot 1350,

was in 1803 in bezit gekomen van Digna Johanna Meyners, die kort tevoren in het huwelijk was getreden met Johan Jacob Sprenger, de latere burgemeester van Oostkapelle. Het paar had meerdere zonen, waarvan Constantijns broer Jacob Guilielmus Sprenger uiteindelijk Heer van Duinbeek werd.

Afb.5: Links, Catharina Maria van Loon (1810-1882) met haar jongere zus Henriette Cornelia van Loon (1811-1879), geschilderd door Charles Hodges (bron: Museum van Loon, Amsterdam). Rechts, Constantijn Assuerus Sprenger tot ridder geslagen in de Orde van de Eikenkroon (bron: Zeeuws Archief, Middelburg).

Op 16-jarige leeftijd kwam Constantijn Assuerus Sprenger in militaire dienst. In 1828 werd hij als cadet ingeschreven aan de zojuist opgerichte Militaire Academie in Breda. In 1831 nam hij als Tweede Luitenant bij het korps Dragonders deel aan de Tiendaagse Veldtocht tegen de Belgen, waarvoor hij het Metalen Kruis ontving. Hij huwde in 1834 in Heemstede met de eveneens in 1810 geboren Jonkvrouwe Catharina Maria van Loon. Zij kregen negen kinderen, die werden geboren in Oosterhout, Haarlem en Tilburg. Ten tijde van de aankoop van “Schoonoord” is Sprenger Majoor bij het tweede regiment Dragonders in garnizoen te Arnhem. In 1854 werd hij door koning Willem III onderscheiden met de Orde van de Eikenkroon. Hij wordt in 1858 gepensioneerd en gaat dan ook daadwerkelijk op “Schoonoord” wonen. Wel houdt hij een pied-à-terre aan in Arnhem. Vanaf 1862 tot 1865 is hij lid van de gemeenteraad van Renkum. In 1865 vertrekt hij definitief naar Arnhem, waar Constantijn Assuerus in 1876 en Catharina van Loon in 1882 overlijdt.

Als Sprenger in 1865 weer naar Arnhem verhuist, wordt “Schoonoord” opnieuw geveild. De omschrijving van het buitengoed is vrijwel identiek aan die van 1857, alleen is er een tuinmanswoning bijgebouwd. Broeiramen, broeibakken en potbloemen zijn van de verkoop uitgesloten en samen met wat tuingereedschap in een aparte veiling verkocht. Het geheel is deze keer in drie percelen opgesplitst waarop apart, in ondermassa (perceel 1 en 2) en in generale massa (alle drie percelen) geboden kan worden. Uiteindelijk wordt “Schoonoord” in generale massa toegeslagen aan Jan Joost Carel, Baron Taets van Amerongen tot Woudenberg, voor een bedrag van Fl. 28300.

Jan Joost Carel, Baron Taets van Amerongen tot Woudenberg (1865-1866)

Jan Joost Carel, Baron Taets van Amerongen tot Woudenberg, onder zijn vrienden bekend als Jan Amerongen, was een militair in hart en nieren. Hij werd in 1823 in Amsterdam geboren, en onderscheidde zich in 1854 als luitenant bij de “handhaving van de orde en rust in de stad Schiedam”. Hij huwde in 1855 in Leiden met de aldaar in 1836 geboren Barones Maria Cunegonda Louisa Johanna Taets van Amerongen. Het paar kreeg in de periode tussen 1856 en 1883 maar liefst 11 kinderen, geboren in Leiden, Londen, Arnhem, Amersfoort, Den Haag en Breda. Ten tijde van de aankoop van “Schoonoord” was Jan Joost Carel Kapitein-Adjutant bij het Regiment Rijdende Artillerie in garnizoen te Arnhem.

Afb.6: Links, Jan Joost Carel, Baron Taets van Amerongen tot Woudenberg (1823-1895), Commandant van het Regiment Rijdende Artillerie (bron: Collectie Antiquariaat FORUM BV, 't Goy-Houten). Rechts, kadasterkaart uit 1864 met rechtsonder “Schoonoord” op de kruising van de Utrechtseweg en de huidige Pietersbergseweg. Het terrein van “Schoonoord” liep helemaal door tot aan de huidige Annastraat en vandaar verder omhoog. Linksonder tegen de perceelsgrens aan de door Van der Crab gebouwde ronde koepel (bron: Gelders Archief, Arnhem, toegangsnr 0655, inventarisnr 2166).

Hij bleef ook ingezetene van deze stad, terwijl “Schoonoord” door hem als buitenverblijf werd gebruikt. Hij heeft zijn bezit niet lang aangehouden, want toen in de herfst van 1866 duidelijk werd dat de Rijdende Artillerie zou worden overgeplaatst naar Amersfoort, besloot hij onmiddellijk “Schoonoord” te verkopen. Op 1 mei 1867 vertrekt zijn regiment inderdaad uit Arnhem, maar later (1879-1881) keerde hij als commandant van de Rijdende Artillerie naar Arnhem terug¹⁴). Toen dit regiment in 1881 werd teruggebracht tot een korps, vertrok hij naar Breda, waar hij in 1883 tot kolonel werd bevorderd. Na zijn pensionering in 1884 vestigde hij zich in Den Haag. Aldaar overleed hij in 1895 en zijn vrouw Maria in 1904.

Wolterbeek & Co (1866-1867)

Op 1 november 1866 verkoopt Taets van Amerongen “Schoonoord” aan de Amsterdamse firma Wolterbeek & Co voor een bedrag van Fl. 27225. Het zou het begin markeren van een

onrustig jaar. Voor de aankoop werd getekend door Willem Pieter Wolterbeek, mede-firmant in de vennootschap. Deze Willem Pieter Wolterbeek heeft een zeer intrigerende rol gespeeld in de geschiedenis van “Schoonoord”. De familie Wolterbeek had al een langere traditie in Oosterbeek, en was daar zeer gezien getuige ook de aanwezigheid van een Wolterbeekkiaan aan de westkant van het dorp. De eerste Wolterbeek in Oosterbeek was Dirk Jacob, die van 1820 tot 1827 predikant was in de Oude Kerk. Zijn halfbroer, Robert Daniël Wolterbeek, koopt in 1845 het terrein van de “Koude Herberg” aan de zuidkant van de Utrechtseweg en bouwt daar de villa “Valkenburg”. De herberg wordt schuin daar tegenover herbouwd aan de noordzijde van de Utrechtseweg.

Afb.7: Links, Robert Daniël Wolterbeek (1801-1883). Bron: Historisch Archief DNB, Amsterdam. Rechts, Henriëtta Maria Anna Meijer (1802-1866). Bron: Bibliotheek Rijksmuseum, Amsterdam.

Robert Daniël Wolterbeek werd in 1801 in Amsterdam geboren. Hij was een veelzijdig man, die vooral bekend is geworden als directeur (1858-1868) en later commissaris (1872-1882) van de Nederlandsche Bank. Daarnaast was hij chef van het handelshuis Daniël Crommelin & Zoonen te Amsterdam, lid van de Kamer van Koophandel aldaar, lid van de gemeenteraad van Amsterdam en van de provinciale staten van Noord-Holland. Ook was hij regent van het gasthuis te Amsterdam en lid van het College van Toezicht op de Hortus Botanicus. Later was hij ook lid van de provinciale staten van Gelderland. In 1829 trouwt Robert Daniël in Amsterdam met de in 1802 geboren Henriëtta Maria Anna Meijer. Zij kregen zes kinderen, waaronder zoon Willem Pieter (1832) en dochter Anna Henriëtta (1834). Deze laatste zou in Oosterbeek uitgroeien tot een bekende schilderes van landschappen, stillevens en bloemen. Ondanks zijn drukke activiteiten in Amsterdam probeert Robert Daniël zoveel mogelijk in Oosterbeek bij zijn gezin te vertoeven. Over Oosterbeek zou hij later schrijven: “*Valkenburg*

werd door mij in 1845 gekocht en aangelegd. Het is op dat bevallige plekje, in die heerlijke omgeving, dat ik met mijn geliefde Echtgenoot en onze kinderen, gedurende vele Jaren, door Gods groote Goedheid, in Zijne altoos zoo vriendelijke natuur, het ruimste en edelste levensgenot mogt smaken”¹⁵⁾. Dit alles gaat goed, tot in 1866 voor hem een annus horribilis aanbreekt.

In augustus van dat jaar overlijdt zijn vrouw Henriëtta op 63-jarige leeftijd. Zij wordt begraven op het achterste gedeelte van de Algemene Begraafplaats aan de Fangmanweg in een omheind familiegraf. Bij het graf wordt het woord gevoerd door de hoogleraar F.J. Domela Nieuwenhuis, de Lutherse dominee A.J. Schröder en de Oosterbeekse predikant W. Zegers. Robert Daniël is overmand door verdriet, en laat vastleggen dat er bij haar graf witte rozen (Rosa Aimée Vibert¹⁶⁾) op halfstam moeten worden geplant. Als Sipman in 1881 de Algemene Begraafplaats bezoekt, blijkt uit zijn sfeervolle beschrijving dat er inderdaad rozen bij het graf staan¹⁷⁾. Henriëtta was een vrome vrouw, die bij gelegenheden godvruchtige gedichten schreef. Een paar jaar na haar dood geeft Robert Daniël deze gedichten uit in een boekje, aangevuld met de toespraken die bij haar graf zijn uitgesproken¹⁸⁾. Robert Daniël is nog niet gekomen van dit grote verlies, als zijn zoon Willem Pieter hem in oktober komt melden dat hij “Schoonoord” heeft gekocht. De dood van zijn vrouw en de gebeurtenissen die zich in de loop van 1867 ontwikkelen, grijpen Robert Daniël zo aan dat hij zich in 1868 niet herkiesbaar stelt als directeur van de Nederlandsche Bank wegens gezondheidsklachten en familie-omstandigheden die zijn verblijf elders vereisen.

Willem Pieter Wolterbeek werd in 1832 in Amsterdam geboren. Zoals veel zonen uit de betere kringen kreeg hij zijn opleiding aan de kostschool “Instituut Noorthey” in Veur (huidige Leidschendam). Zelf refereert hij later aan deze periode als “een tijd waarin hij zich gelukkig heeft gevoeld”. Hij studeerde Rechten in Leiden, Amsterdam en Utrecht, waarna hij zijn studie afsloot met een dissertatie over een economisch onderwerp: “Geschiedkundige Studiën over Kapitaalverdeeling. Eene staathuishoudkundige proeve, Utrecht 1857”. Hij trouwde in 1859 met de 21-jarige Utrechtse domineesdochter Maria Elisabeth van Marken, met wie hij zes kinderen kreeg. Na zijn promotie vestigde Willem Pieter zich als gasfabrikant te Amsterdam, waar hij diverse gasfirma’s oprichtte samen met zijn vennoot Nicolaas Jan Pook van Baggen onder de naam Wolterbeek van Baggen & Co. Particuliere gaswinning ten behoeve van straat- en huisverlichting was in de periode van 1840-1870 booming business; in de jaren daarna werden de meeste gasfabrieken echter door de gemeenten overgenomen. In 1858 kreeg hij de concessie van de gasfabriek in Tilburg in zijn bezit. Aan dit laatste herinnert nog de Wolterbeekstraat aan de noordrand van deze stad. In 1862 volgde de concessie in Middelburg en in 1863 die in Tholen. In 1866 liepen de zaken echter uit de hand, wat uiteindelijk desastreus voor Willem Pieter zou uitpakken.

Wolterbeek & Co was een vastgoedfirma die twee dagen voor de aankoop van “Schoonoord” was opgericht door Willem Pieter Wolterbeek en Hendrik Adrianus Kampers, van beroep architect maar tevens gasfabrikant, woonachtig te Middelburg. Behalve “Schoonoord” was ook een eerder in 1866 door hen beiden aangekocht perceel grond in Tilburg in de vastgoedfirma ondergebracht. In datzelfde jaar besloot de gemeente Nijkerk tot oprichting van een gasfabriek en schreef daartoe een aanbesteding uit. De enige inschrijver was Willem Pieter Wolterbeek en de bouw en exploitatie werden hem dan ook gegund. De overeenkomst met de gemeente werd eind augustus gesloten, waarbij vader Robert Daniël en Kampers zich als borg hoofdelijk aansprakelijk stelden tot de ingebruikname van de fabriek. Daarna moest de aannemer (i.e. Willem Pieter) de gemeente recht van eerste hypotheek verlenen voor een bedrag van Fl. 10000. De bouw van de fabriek werd uitgevoerd door de firma Wolterbeek &

Co. Het ziet er echter naar uit dat de kosten hierbij danig uit de hand zijn gelopen. Niet alleen was de gemeente erg veeleisend, maar tot overmaat van ramp bleek er als gevolg van de hoge waterstanden in de uiterwaarden een tijd lang geen klei voor de stenen te kunnen worden afgegraven. Dit zorgde voor een vertraagde oplevering, waardoor Willem Pieter zelfs een tijdlang voor petroleum-verlichting van de straten moest zorgen, waarbij hij tevens de lantaarnopsteker in dienst moest nemen. Op 18 september 1867 werd de gasfabriek uiteindelijk opgeleverd, hetgeen door de Nijkerkse bevolking groots werd gevierd¹⁹⁾. En alsof Willem Pieter al niet genoeg hooi op de vork had genomen, had hij samen met Kampers eind 1866 ook nog de N.V. “Elburgsche Gasfabriek” opgericht.

Afb.8: Links, Willem Pieter Wolterbeek (1832-1909); Rechts, Maria Elisabeth van Marken (1838-1916). Bron: fotocollectie G.J. van Rhijn.

Het is niet duidelijk waarom Willem Pieter in 1866 zijn oog op “Schoonoord” heeft laten vallen. Mogelijk heeft zijn vader hem er op geattendeerd dat Taets van Amerongen het huis wilde verkopen. Hoe dan ook, als ondernemer ziet hij goede mogelijkheden om het gebouw als hotel te exploiteren. Wolterbeek & Co investeert fors in “Schoonoord”: het huis wordt grondig verbouwd en tot hotel (garni) ingericht, met maar liefst 13 bovenkamers, van alle toenmalige gemakken (stookplaatsen, meubilair, linnengoed, etc.) voorzien en klaar om gasten te ontvangen. Tot exploitatie van het hotel door Wolterbeek & Co is het echter nooit gekomen.

Wat er precies is misgegaan, is niet geheel duidelijk. Het lijkt er op dat de firma Wolterbeek & Co niet over voldoende kapitaal beschikte om zowel de bouw van de Nijkerkse Gasfabriek als de investeringen in “Schoonoord” te financieren²⁰⁾. Bovendien heeft Willem

Pieter mogelijk zijn mede-gerent (bestuurder) Kampers en de commanditaire vennoten - waaronder Kneppelhout en de Amsterdamse burgemeester Den Tex- hiervan niet bijtijds op de hoogte gesteld, waartoe hij volgens de statuten wel verplicht was. Plotseling dreigde er een faillissement voor Wolterbeek & Co. Hierdoor bracht Willem Pieter overigens niet alleen zichzelf in ernstige problemen, maar ook Kampers, aangezien beiden hoofdelijk aansprakelijk waren. Illustratief in dit verband is wellicht dat Kampers een dag voor de oplevering van de Nijkerksche Gasfabriek bij de Credietmaatschappij in Amsterdam een persoonlijke lening van maar liefst Fl. 30000 afsluit, waarvoor Pook van Baggen borg staat. Ook zijn er aanwijzingen dat vader Robert Daniël financieel te hulp is geschoten. Een faillissement van Wolterbeek & Co, of zelfs al een rechterlijk geding, zou voor de familie, laat staan voor hem als bankdirecteur, ernstig gezichtsverlies betekenen. Vandaar dat er op 9 november 1867 door de gerenten van Wolterbeek & Co en de firma's Wolterbeek van Baggen & Co een minnelijke schikking wordt getroffen. Willem Pieter staat daarbij echter geheel buiten spel. Hij had op 16 oktober voor een periode van 11 maanden al zijn bevoegdheden, zowel privé als zakelijk met betrekking tot alle firma's waarin hij zeggenschap had, aan zijn vader Robert Daniël gedelegeerd. De schikking wordt aangegaan door Robert Daniël, Pook van Baggen en Kampers. Willem Pieter is hier niet bij aanwezig, want op straffe van ontslag als mede-gerent mag hij zich voorlopig nergens meer mee bemoeien.

Al een dag voor de schikking hadden Robert Daniël en Kampers de Arnhemse notarisklerk Gerrit Jan Arnoldus Kok gemachtigd om als hun zaakgelastigde "in het openbaar of uit de hand" het buitengoed "Schoonoord" te verkopen voor een prijs die deze als "geraden zal oordelen". Een directe koper bleek echter niet voorhanden en dus werd het goed op 27 november 1867 geveild. De inboedel, inclusief al het linnengoed van het hotel, was overigens al op 7 november via een aparte veiling verkocht voor een bedrag van Fl. 5769,60. Uiteindelijk werd "Schoonoord" in zijn geheel verkocht aan de hoogste bieder, Hendrik Bernhard Wentink, eigenaar van Pension "Vredelust" in de Middachtersteeg. Het verkoopbedrag van Fl. 16181 was een koopje vergeleken met de aankoopprijs van een jaar daarvoor, te weten Fl. 27225.

In 1868 en 1869 werden de Tilburgse bezittingen van Wolterbeek & Co verkocht²¹⁾, en in december 1869 werd de firma geliquideerd. Willem Pieter treedt in 1869 en 1870 bij de firma's Wolterbeek van Baggen & Co af als gerent, maar blijft wel commanditair vennoot. Hij verhuist eind 1867 met zijn gezin naar Bloemendaal, mogelijk omdat hij in Amsterdamse kringen niet meer welkom was. In de daarop volgende jaren kreeg hij psychische problemen en uiteindelijk overleed hij in 1909 in Haarlem. Zijn vader Robert Daniël, die in 1883 was overleden, had "Valkenburg" aan zijn ongehuwde dochter, de schilderes Anna Henriëtta, gelegateerd. Zij bewoonde het huis van 1880 tot aan haar dood in 1905. "Valkenburg" kwam vervolgens in bezit van haar neef, de in 1869 in Nederlands Indië geboren Dirk Jacob Wolterbeek. Anna Henriëtta had al haar onroerend goed -naast "Valkenburg" onder andere ook de "Koude Herberg"- aan hem vermaakt. Deze Dirk Jacob en zijn anderhalf jaar oudere zus Petronella Anna Henriëtta Maria woonden al sinds hun vroege jeugd op "Valkenburg"²²⁾. Dirk Jacob was econoom en gehuwd met zijn volle nicht Maria Elisabeth, een van Willem Pieters dochters. Zij waren de laatste Wolterbeken die op "Valkenburg" hebben gewoond. In 1923 werd het huis verkocht en begin zeventiger jaren werd de villa gesloopt. Een plafondversiering uit dit huis heeft de sloop overleefd, en is te zien in het Oude Raadhuis van Rhenen. De meeste Wolterbeken die in Oosterbeek hebben gewoond, liggen begraven in het familiegraf op de Algemene Begraafplaats aan de Fangmanweg.

Hotel Schoonoord

De geschiedenis van “Schoonoord” als Grand Hotel is reeds elders beschreven²³⁾. Het moge duidelijk zijn dat Wentink door het verbouwwerk van Willem Pieter Wolterbeek in een gespreid bedje terecht kwam. Immers, “Schoonoord” was al volledig ingericht als het hotel dat het in de daaropvolgende 75 jaar zou blijven. In maart 1868 verhuist Wentink met zijn gezin naar Oosterbeek. Hij heeft de zaken snel op orde. Al in juni ontvangt hij op “Schoonoord” zijn eerste (36!) gasten, waaronder het echtpaar Van Lennep, die hij het jaar daarvoor nog ontvangen had in zijn pension aan de Middachtersteeg. Wentink voerde in de jaren tachtig nog enkele verbouwingen door, waardoor het hotel wat groter en luxueuzer werd. Ook verkocht hij diverse stukken grond als kavels voor huizenbouw, onder andere langs de Utrechtseweg en de Annastraat. Als “Schoonoord” in 1895 voor Fl. 40000 aan Theodoor Janssen wordt verkocht, beslaat het terrein nog maar een oppervlakte van 6937 m², tegenover een omvang van 18569 m² bij de aankoop in 1867. Theodoor Janssen breidt “Schoonoord” sterk uit met grote uitbouwen aan beide zijden: de gouden tijd van hotel “Schoonoord” is aangebroken, een periode die abrupt zou eindigen in september 1944.

Voetnoten en Verwijzingen

1. Dagboek H. van der Vlist, Die Dag in September, Unieboek BV, Bussum (1975)
2. De Rekenkamer was belast met de controle over het beheer van de domaniale goederen en rechten (W.J.H.M. van de Pas; De Gelderse Rekenkamer in Arnhem en het zestiende-eeuwse domeinbeheer vanaf de komst van de Habsburgers).
3. In het Archief van de Sint Nicolai Broederschap (Gelders Archief, Arnhem) bevindt zich ook een brief van Gerrit Hermsen uit 1779, waarin hij de Broederschap verzoekt hem “een Mud of 4 Schepel Heijveld” voor 24 jaar in erfpacht te geven. Of aan dit verzoek tegemoet gekomen werd, is niet bekend.
4. Het moet in 1783 in Oosterbeek een rampzalige toestand zijn geweest. In het kerkelijk begrafenisregister staat als doodsoorzaak bij Anna Maria Egberts “plaag” vermeld. Zij is niet de enige, want in nog geen drie maanden tijd overleden er in Oosterbeek maar liefst 62 personen aan deze “plaag”, een vorm van Dysenterie. Deze ziekte, bekend onder de naam “Rodeloop” of “Persloop”, had in 1783 in Gelderland epidemische vormen aangenomen, waarbij ook Oosterbeek “eene felle beurt” kreeg. Zie: Matthias van Geuns, “De heerschende Persloop (Dysenteria epidemica) die in de laatste jaaren, vooral in 1783, de Provincie van Gelderland fel getroffen heeft”, Harderwijk/Amsterdam, 1784.
5. Een opmerkelijk hoog bedrag. In de betreffende koopakte staat nog vermeld dat er, na aftrek van 1/5 gedeelte als het hun toebehorende erfdeel, een bedrag van Fl. 1880 resteert. Jenneke en Evert gaan hiervoor een hypothecaire lening aan van Fl. 2000.
6. Molder of malder, oorspronkelijk een inhoudsmaat. In Arnhem (en omgeving) kende men drie verschillende “molders”, overeenkomende met 0,56 ha; 0,82 ha; en 0,46 ha. In een akte uit 1822 is 1 molder gelijk aan 0,56 ha.
7. In deze akte wordt voortdurend verwezen naar een uitgebreide boedelbeschrijving, die niet bewaard is gebleven.
8. Derk Hogendijk overlijdt in 1844 en Jenneke Gerritsen in 1852.
9. Archief Sint Nicolai Broederschap, Gelders Archief, Arnhem, toegangsnr 2072, inventarisnr 829.
10. Pietersbergseweg tussen Paasberg en Utrechtseweg; overigens had hij al eerder, in 1830, een strook grond tussen zijn erf en oorspronkelijke Oosterbeekse/Dreijseweg van de Broederschap gekocht.

11. Wanneer men de kadasterkaart van 1832 vergelijkt met pre-kadastrale kaarten uit 1817/18, lijkt het huis iets naar het westen te zijn opgeschoven.
12. In 1824 verscheen van Minne Dolleman in Amsterdam nog een medisch werk met de titel: *Disquisitiones Historicae de plerisque apud Belgas Septentrionalis Endemiis Morbis*.
13. A. Martin en J. van Zoelen, Cornelis Adrianus Sangster, dorpsarts en bouwheer van Hoogerheide, Schoutambt en Heerlijkheid, jaargang 23, nummer 2, mei 2009.
14. Beschrijving van de militaire loopbaan van Taets van Amerongen, in : N.J.A.P.H. van Es, *Het Historisch Museum van het Korps Rijdende Artillerie*, Arnhem (1892), Deel V-III^B, p. 242-246.
15. Verdere voorschriften betreffende het graf te Oosterbeek, bijlage bij zijn testament van 13 januari 1875, Stadsarchief Amsterdam.
16. Deze roos staat ook bekend onder de naam: Bouquet de la Mariée.
17. M.A. Sipman, Arnhem en zijn omstreken, Arnhem, 1881.
18. Herinneringen aan wijlen vrouwe Henriëtta Maria Anna Meijer, echtgenoot van Robert Daniël Wolterbeek. Gedrukt voor hare Kinderen en Kleinkinderen. Bibliotheek Rijksmuseum, Amsterdam (ca. 1867).
19. Nijkerk krijgt gas, in: *Nijkerk in vertellingen. Documentatie en foto's*, Jac Cozijnsen-Petersen, tekst Gé Verhoog, Europese Bibliotheek Zaltbommel, 1978.
20. Bij de oprichting beschikte de vastgoedfirma Wolterbeek & Co over een bedrag van slechts Fl. 40000 aan liquide middelen.
21. Deze bezittingen waren in 1867/68 een tijdlang ondergebracht bij de Tilburgsche Gasfabriek, ten name van Wolterbeek van Baggen & Co.
22. Tini Wijnstekers, persoonlijke mededeling. Kort na hun geboorten was hun vader, de suikerfabrikant Dirk Jacob Wolterbeek, in 1870 in Nederlands Indië om het leven gekomen. Beide kinderen waren verwekt bij zijn Javaanse huishoudster Djasmina en door hem bij notariële akte erkend. Robert Daniël had de kinderen al op jonge leeftijd naar Nederland laten halen.
23. P. van der Kuil, *Een parel aan de Veluwezoom*, Uitgeverij Kontrast, Oosterbeek, 2008; p.160 e.v.

Anneke Martin

Joop van Zoelen

Email: jovazo@wxs.nl

Website: <http://www.zonneheem.nl>